

Башинська Л. В.

ЖІНКА В ДОМАШНІХ ТУРБОТАХ: ЗА ТВОРАМИ АВТОРІВ XIV-XV ст.

У статті здійснено спробу на основі творів середньовічної літератури репрезентувати уявлення епохи про роль господині в домашніх роботах та її внесок у примноження статків родини. Об'єктом дослідження є заміжні жінки з середовища знаті та заможного міщанства, які були героїнями і, водночас, аудиторією аналізованих у роботі текстів.

Величезний сплеск зацікавлення істориків жіночою тематикою хронологічно збігся з методологічною революцією в історіографії, коли відбулося формування нової історичної субдисципліни - «історії жіноцтва» [1]. За ці 40 років з'явилося чимало ґрунтовних цікавих праць,

автори яких мали на меті дати оцінку становищу жінки в середньовічному суспільстві. Традиційна сфера інтересів науковців, що працюють у даному напрямку, головним чином зводиться до таких проблем, як «жінка і влада» [2], «правовий статус жінки» [3], «жінка та економіка»

[4], «жінка і Церква» [5]. Розробляючи цю тематику, дослідники, зазвичай, зосереджуються на джерелах, що належать до такої сфери життя, де жінка з огляду на особливості суспільного укладу відіграла роль менш важливу, ніж чоловік (економіка, політика, адміністрація та ін.) [6]. Середньовічне суспільство усвідомлювало себе як спільнота, в якій панує діяльний чоловік - воїн, клірик, державець, сіяч, купець. Така ідеологічна модель, за словами А. Л. Ястребицької, відповідала принципам тогочасної суспільно-політичної організації, організації господарського життя і соціальним стосункам в умовах сеньйорально-феодальної системи [7]. Цей міф середньовіччя стосовно самого себе був легко сприйнятий наступними поколіннями найвірогідніше саме через те, що був добре прописаний у джерелах. Жінка «потрапляє» до них, як правило, через незвичні обставини або завдяки неординарності свого характеру. Тому ще не один десяток років історики, відповідаючи на заклик тендерного напрямку «повернути історії обидві статі», досліджуватимуть життя і діяльність таких непересічних жінок середньовіччя, як Елеонора Аквітанська, Марія Шампанська, Беатриса Бургундська, Бланка Кастильська, Марія Б'янка, Жанна Д'Арк.

Але як бути із сотнями і тисячами тих, чий імена не зберегли для історії придворні хроністи, хто не залишив по собі шереху гучних судових справ, хто не намагався вершити політику Європи, не був щедрим меценатом і покровителем митців? Що відомо про буденне життя жінок, для яких дім, домогосподарство були центром їхньої праці, добродійної діяльності та соціальних зв'язків? Тут, як влучно підмітив Р. Фосье, історики стають жертвами одночасно і джерел, і свого підходу. Керуючись стереотипами XIX ст., дослідники зазвичай схильні ігнорувати діяльність жінки у сфері виробництва і розподілу предметів першої необхідності, приготуванні їжі, вихованні дітей тощо, або прямо чи опосередковано оцінюють домашні обов'язки як «службові», «підневільні», «принизливі» — такі, що ображають гідність [8]. Проте в умовах цивілізації, орієнтованої на споживче господарство, саме дім, домогосподарство становило її істинне ядро, осередок, де переважно минало життя середньовічної людини. І щоб адекватно зрозуміти засади тогочасного життя, слід дослідити роль і функції жінки насамперед у приватній сфері. Адже на відміну від чоловіка, який панував у сфері публічній, жінка була покликана стати осердям дому [9].

Зі зміною звичного ракурсу спостереження з'являється необхідність значно розширити джерельну базу дослідження, бо для вивчення при-

ватного життя жінки недостатньо лише хронік, кадастрів, реєстрів, заповітів, судових постанов, позовів і подібних документів, якими репрезентована публічна сфера і на які існує великий попит з боку істориків. Свідчення про щоденну діяльність жінки, про її обов'язки, особливості побуту доводиться вилловлювати по крихтах з різнотипних джерел: листування, життєписів, коморних книг, дидактичних трактатів, літературних творів. Залучення до роботи цілого пласту текстового матеріалу - особливо дидактичних та літературних творів - дає змогу об'єктивніше оцінити важливість для середньовічної людини таких понять, як «дім», «домашні», «родина».

Безсумнівно, літературні твори є досить специфічним джерелом, їхні свідчення, як правило, неоднозначні й дуже складні для інтерпретації. Насамперед тому, що вони містять порівняно невеликий відсоток описів реальних подій та реальних героїв, а пропущені через суб'єктивну оцінку автора і вибірковість його пам'яті вони значно нівелюють цінність твору як достовірного історичного джерела. Але, як влучно зауважив К. Гінзбург, «з того факту, що якесь джерело не є «об'єктивним», не випливає, що воно не має користі» [10]. Історичні тексти якраз і виявляються найкориснішими при використанні їх задля мети, про яку їхні автори і гадки не мали [11]. Так, скажімо, автор трактату, відомого під назвою «Паризький господар», ставив собі за завдання записати для молоді дружини інструкції з ведення домашнього господарства, попри те в тексті можна віднайти вичерпну інформацію про особливості приготування їжі, облаштування бенкетів, підтримання чистоти й порядку в домі, найму слуг і робітників, оплати їхньої праці тощо. Так само автор «П'ятнадцяти радощів шлюбу» мав на меті висміяти інституцію шлюбу, та, розповідаючи про життя своїх героїв, він використав велику кількість деталей, що допомагають уявити картину домашнього побуту.

Та навіть якщо зважати на те, що «співвідношення між літературою і життям - дуже слизький предмет» [12], літературні твори все одно є незамінним і змістовним джерелом для вивчення ментальних установок середньовічної людини і, зокрема, дослідження рефлексії жінки у суспільній свідомості. їхні автори, починаючи з XIV ст., дедалі частіше звертаються до речей практичних (виховання, способи господарювання, сімейна етика тощо), що дає змогу вичленити з текстів уявлення, які побутували в середньовічному суспільстві про домогосподарство і роль жінки в ньому. Тексти дидактичних творів з настановами для жінок - це певна проекція

уявлень автора про ідеальну господиню. Якою мірою кожна конкретна жінка відповідала цим вимогам, судячи з одних лише творів, встановити важко, але пропонується в них ідеальна модель поведінки мала слугувати взірцем, на який рівнялася жінка і яким користувались ті, хто оцінював її працю. Так само умовні літературні персонажі, навіть якщо вони були образами збірними і незначною мірою відображали реальні стосунки між людьми, в свою чергу також могли відігравати активну роль у формуванні уявлень про обов'язки жінки, справляти певний вплив на поведінку сучасниць і навіть представниць наступних поколінь.

Дана робота є спробою простежити уявлення про функції господині дому в господарських роботах та її внесок у збереження й примноження статків середньовічної родини, спираючись на тексти творів французької літератури XIV-XV ст. Базовим джерелом є «Паризький господар» - керівництво з ведення домашнього господарства, написане у 90-х роках XIV ст. заможним міщанином для юної дружини [13]. Поважний парижанин виклав своє бачення ідеальної господині. Не можна оминати увагою написаний на поч. XV ст. твір Христини Пізанської «Про скарб Міста Жіночого, або Книга про три чесноти», де авторка ділиться з жінками досвідом ведення домашнього господарства і дає різноманітні поради з виховання дітей, керування робітниками і слугами, управління маєтком, фінансовими справами тощо [14]. Особлива цінність праці полягає в подачі образу ідеальної господині в уявленні самої жінки. Цікавим джерелом є збірка релігійних та етичних настанов для жінок у формі прямих повчань або повчальних історій та новел, що була укладена на початку 70-х років XIV ст. рицарем Делатуром Ландрі як настанова своїм донькам [15]. Тут знайшли відображення погляди й умонастрої у відношенні до жінки, які побутували серед французької провінційної знаті XIV ст. Нарешті, дуже важливим для висвітлення даного питання є твір під назвою «П'ятнадцять радощів шлюбу», написаний у кінці XIV - поч. XV ст. [16]. Невідомий автор у п'ятнадцяти новелах змалював численні колізії подружнього життя, збагативши свої розповіді безліччю деталей повсякденного побуту. В контексті нашої теми також використано тексти середньовічних французьких фарсів - фавліо [17]. Яскраві деталі, зафіксовані в них, суттєво доповнюють картину щоденного життя пересічних мешканців середньовічного міста. Оскільки авторами творів (за винятком фарсів) і головною аудиторією, на яку розраховані твори, були представники се-

реднього та дрібного дворянства і заможні міщани, то розмова йтиме саме про заміжніх жінок цих верств середньовічного суспільства.

Насамперед слід зазначити, що в епоху середньовіччя ведення домашнього господарства становило головне заняття жінки незалежно від суспільного рангу [18]. Не відіграючи помітної публічної ролі, звичайна жінка використовувала домашнє господарство як основну сферу своєї діяльності [19]. Автори аналізованих творів вважають, що господиня дому зобов'язана бути задіяною в усіх роботах, що ведуться в господарстві: Христина Пізанська прямо пов'язує успішність виконуваних у домі й на полі робіт з активною участю в них самої господині, а в «Паризькому господарі» з такою докладністю описуються всі премудрості відгодівлі домашньої птиці, приготування їжі, заготівлі провізії, що складається враження, ніби заможній городянці, ще й знатного походження, тільки власноруч доводилось поратися по господарству. Вважати так - означало б нехтувати реаліями тогочасного життя. Звичайно, в замкових і міських домогосподарствах працювали слуги і робітники. Мати в домі слуг - не було привілеєм лише заможних родин, часто навіть домогосподарства з низьким рівнем прибутку могли дозволити собі використання праці служниці, жінки чи дівчини, яка мігрувала з села в пошуках роботи [20]. Проте навіть у заможних домах слуг налічувалось небагато. Як правило, обслуга сеньйора середньої руки не перевищувала півтора десятка осіб. В домах дуже знатних і заможних міщан працювало близько п'яти чоловік, але в звичайних міських домогосподарствах, навіть багатих людей, обходились двома чи трьома слугами. Саме стільки їх тримали в домах лікарів і нотаріусів, суддів і купців. Якщо спускатись нижче по шкалах суспільної ієрархії, то в домогосподарствах ремісників, дрібних торгівців, посередників переважно обмежувались послугами лише однієї особи [21]. В господі, описаній у «П'ятнадцяти радощах шлюбу», було троє слуг: конюх, служниця і годувальниця [22]. Цей факт мав свідчити, що мова йде про пересічну міську родину середнього достатку, а конфлікти, які в ній відбуваються, є типовими для багатьох сімей городян.

Слугами, незалежно від їх числа, господиня мала сприйматись насамперед як мудра управителька. Христина Пізанська вважає, що першочерговим завданням господині дому є призначення слугам робіт і нагляд за тим, аби ніхто не сидів без діла, бо «немає нічого шкідливішого для господарства, ніж ледачі слуги» [23]. Розумна господиня наказує своїм служницям догля-

дати за домашньою худобою, годувати робітників, прибирати подвір'я і працювати в садку; вона відвідує поля і наглядає за тим, як працюють робітники і чи, бува, не байдикують; слуг же посилає в ліс по дрова чи на тік молотити пшеницю [24]. Дружина ремісника також повинна стежити за робітниками, коли відсутній її чоловік, і зауважувати їм, якщо вони роблять щось неправильно. А головне, зазначає авторка, господиня не повинна дати їм байдикувати, бо «легковажні робітники часом приводять господаря до краху» [25].

Сама ж жінка ще з юних літ має виховувати в собі дисципліну - навчитись розподіляти час і бути організованою, на що в своїх історіях неодноразово звертає увагу Делатур Ландрі [26]. Адже дисциплінованість господині є запорукою успішного управління роботою в домі. Христина Пізанська радить дружинам ремісників «заточувати своїх чоловіків та їхніх робітників ставати до роботи рано-вранці й працювати допізна» [27]. Так само мудра управителька маєтком примушує своїх працівників прокидатись ранесенько [28]. Вона й сама мусить призвичаїтись рано вставати, бо якщо дама спить допізна, то «швидше за все робота в домогосподарстві виконуватиметься мляво» [29]. Тож прокидатись удосвіта - це звичка доброї господині [30]. «Вона встає, вдягає спідню сукню і стає біля вікна», аби подивитись на те, як робітники виходять на роботу, і відразу запримітити лінивих, котрі лінуватимуться. Дама завжди повинна знайти час навідатись на поле, подивитись, як працівники виконують свою роботу, «бо є багато таких, котрі залюбки уникають роботи і полишають її на цілий день, якщо думають, що ніхто за ними не наглядає. Деякі з них дуже охочі до спання на полі в затінку, тим часом відпускаючи своїх коней чи биків попастись на лузі, а ввечері вони заявляють, що виконали денну роботу» [31]. Якщо жінка стежитиме за часом, то може уникнути непотрібних витрат. Коли з травня дозріває пшениця, мудра управителька маєтку не стане чекати, поки ціни на робітників піднімуться до нечуваних розмірів, вона вже тоді найме женців, аби зібрати врожай. А взимку не промине нагоди задешево найняти робітників, аби вони пообрізали верби та ліщину й виконали іншу дрібну роботу в господарстві [32].

Господиня, в уявленні моралізаторів епохи, - це не лише управителька, вона ще й «головний технолог домашнього виробництва». Навіть якщо дама не виконує роботу сама, а лише наглядає за слугами, вона повинна знати «як усе робиться» [33]. Христина Пізанська вважає, що гос-

подиня маєтку зобов'язана знати все про роботу на землі: в яку пору і в який сезон потрібно організувати ті чи інші роботи. Вона має знати, в який спосіб краще проводити оранку, і завжди враховувати, де лежать землі - в регіоні з посушливим чи вологим кліматом, яка стоїть погода. Жінка повинна стежити, щоб борозна була прямою і зробленою на достатню глибину, а засів проводився в таку пору, коли зерно приймається найкраще. Так само їй слід знати все про роботу на винограднику, якщо йдеться про територію, де займаються виноградарством [34]. З настанов паризького господаря видно, що його дружина вирощує фіалки і доглядає за трояндовими кущами [35]; він також вважає, що їй слід розбиратись у деяких особливостях вирощування винограду [36].

Очевидно, в цій вимозі до жінки бути обізнаною в господарстві, певною мірою знайшли відображення реалії господарського життя Франції XIV-XV ст. Тут незадовільний стан комунікації, спричинений Столітньою війною і розбійницькими нападами, призвів до роздріблення господарчого життя, яке набрало характеру переважно локального чи регіонального [37]. Кожна околиця намагалася самостійно задовольняти свої потреби, бо село зазвичай підтримувало сталі господарчі стосунки лише з найближчими містами [38]. В таких умовах, аби вижити, кожне домогосподарство мало бути якнайбільш самодостатнім.

Для забезпечення провіантом велике значення мала відгодівля худоби та птиці, і в цій господарській роботі, як вважають наші автори, жінка також повинна проявити неабияке вміння. Добра господиня, на думку Христини Пізанської, подбає, аби худобу приганяли вчасно, вона перевірить, як пастух пасе череду, чи не жорстоко він поводить з тваринами, «бо часом їх убивають не господиня чи господар, а пастухи». Вона стежить за тим, щоб тварин тримали в чистоті, захищеними від спеки, сонця і дощу, а також дивиться, щоб на худобу не напала парша. Якщо дама - господиня розумна, то часто разом з однією зі своїх жінок іде ввечері подивитись, як овець заганяють у кошару, «тоді пастух буде більш обережним, аби не було за що його сварити». «Вона накаже йому особливо пильнувати, коли прийде пора окоту овець і добре наглядати за ягнятами», бо пастухи часто зв'язують бідолашних, аби не возитися з ними. «Дама буде дбайливо вирощувати молодих тварин і наглядатиме за стрижкою», вона має подбати, щоб це робилося в потрібну пору року. «В регіонах, де

багато полів і пасовиськ, добра господиня тримає череди великої рогатої худоби і вирощує овес, щоб відгодувати тварин, а якусь його частину продає. Вона тримає биків в оборі, з яких матиме чудовий зиск, коли ті відгодуються. Якщо у неї є ліси, то розводитиме там табуни коней, що є дуже прибутковою річчю для тих, хто вміє осідлати і об'їжджати їх» [39].

В місті, куди продукти звозилися з навколишніх сіл [40], все ж без відгодівлі тварин обійтись було важко. Щоправда, міське підсобне господарство мало значно менший розмах, ніж на селі - городяни, як правило, відгодували дрібну худобу і птицю. Паризький Господар вважає, що його дружина повинна вміти швидко відгодувати гусей, знати, як розводити і доглядати птахів у неволі [41]. З усіх порад і настанов, якими міщанин щедро обдаровує свою дружину, можна побачити, що годівля і догляд за домашньою худобою і птицею - досить клопітне і разом з тим дуже важливе заняття: воно не лише задовольняло потреби господарства в м'ясі, молоці, яйцях, а ще й постачало необхідну для домашнього виробництва сировину, зокрема смалець, шкіру, пух і вовну. Крім того, разом з продажем надлишків зерна й винограду, вирощуваних у домогосподарстві, розведення тварин і птахів могло становити суттєве джерело прибутку.

Не менш важливими для домогосподарства були всі види текстильних робіт, які вважалися заняттям суто жіночим. Джерела свідчать, що прядінням займаються жінки незалежно від свого соціального статусу і достатку. У багатьох фаблію можна побачити заможну міщанку, котра вбирається в шовки, у якої дім - «повна чаша», але вона все одно щоденно пряде [42]. Правда, Едмунд Фараль стверджує, що в ієрархії текстильних робіт прядіння сприймалось як найменш достойна праця. Жінки знатного походження, які прибували на двір сеньйора для здобуття освіти, разом з господинею та її доньками займалися переважно шиттям, гаптуванням, нашиттям галунів і коштовностей та іншою роботою, що потребувала делікатних умінь. Прядіння полишалося служницям і невільницям [43]. Проте вважалося, що кожна жінка повинна вміти і прясти, і шити: якщо вона заможна і знатна, це знадобиться їй, аби керувати працею своїх служниць, якщо ж бідна - допоможе заробити на життя [44]. Перш за все текстильна діяльність господині та її служниць мала на меті задоволення домашніх потреб. Христина Пізанська пише, що добра господиня зі своїми дівчатами та жінками займається виготовленням одягу, причому на

одяг для себе і чоловіка вона відбирає найкращу вовну, рештки якої може продати, якщо є така необхідність. Грубу ж вовну використовує на одяг для малих дітей, служниць і на потреби господарства. З вовни господиня робить грубі скатертини, а залишки дає покоївкам прясти на полотно зимовими вечорами [45].

Прядіння і ткання могли стати також джерелом прибутку для господарства. Так, в одному з фаблію дружина чоботаря говорить, що якби вона щоденно не пряла, то її чоловік давно помер би з голоду [46]. А в «П'ятнадцяти радощах шлюбу» дама бідкається, що через зіпсуті вологою коноплі й льон зазнала таких збитків, що її чоловіку й за кілька років не заробити таких грошей [47]. Ці докори автори приводять як перебільшення сварливими дружинами своїх заслуг. Втім, відома дослідниця Х. Клапіш-Зубер стверджує, що немало тосканських сімей, від найбідніших до найзнатніших, продавали вовну і полотно, виготовлені в їхніх господарствах. Проаналізовані нею податкові реєстри XV ст. свідчать, що текстильні роботи жінок були досить прибутковим заняттям, принаймні в домашній економіці становили не останню статтю доходу. Тому так і траплялося, що в багатьох податкових списках зафіксовано: «куділь дружини» дозволяє вижити одному, а на «прядіння своїх дівчат» живе інший [48]. Цікаво, що паризький господар залишив для дружини рецепт виготовлення речовини для маркірування полотна. Можна припустити, що господині нерідко мали щось на кшталт штампку, яким позначали свої вироби [49]. Можливо, в такий спосіб ставилась мітки на білизні, щоб можна було її відрізнити, коли, скажімо, річ комусь позичали. Але не виключено, що в такий спосіб наносився свого роду товарний знак, коли полотно збували.

Займаючись такими необхідними в домогосподарстві роботами, жінки мали б відчувати свою безпосередню причетність до збільшення статків родини. В одному з середньовічних фаблію сварлива дружина закидає своєму чоловікові, що все господарство і дім лежать на ній одній, а він звик жити на всьому готовому [50]. Автор «П'ятнадцяти радощів шлюбу», роблячи черговий випад проти жіноцтва, не забуває дорікнути, що «коли в господарстві прибуток, жінка заявляє, що це завдяки її вмінню і хотінню; а якщо господарство має збитки, вона звалює провину на чоловіка» [51]. Загалом, автори покладають на жінку певну відповідальність за багатство родини, бо ця складова добробуту, на їхню думку, великою мірою залежить від розважливого і старанного ведення домашнього

господарства. Тому не випадково герой однієї з історій, підраховуючи збитки господарства, звертається до дружини із запитанням: «Послухай, люба моя, ніяк не доберу, куди це спливає все наше добро - що гроші, що зерно, що вино та інше». Вона ж наводить «залізний» на її думку аргумент: «...щодо збитків, я й сама не розумію, звідки вони, бо я намагаюся хазяйнувати розважливо й розумно, як тільки можу» [52]. Христина Пізанська нагадує жінкам, що коли мудро вести домогосподарство, воно може приносити значно більший прибуток, ніж чистий річний дохід з решти їх маєтностей. У приклад вона ставить графиню де У, «яка була мудрою управителькою маєтку і не соромилася займатись такою вельми шанованою роботою, як обов'язками домогосподарства, і, як результат, зиск, який вона мала з нього за рік, був значно більшим, ніж усі доходи з її земель» [53].

Можливо, через цю зосередженість праці на домогосподарстві, для героїнь творів багатство і достаток вимірюються речами матеріальними (кури, льон, конопля), а для їхніх чоловіків - грошима [54]. По суті, в основі більшості родинних конфліктів, описаних у «П'ятнадцяти радощах шлюбу» і у фарсах, лежить певне непорозуміння між чоловіком і дружиною через те, що жінка більше піклується про сімейне майно, а не про готівку: бідкається, що тхір покрав курей у курятнику, що згнили непросушені коноплі. За її словами, «якщо так далі піде, то її чоловік збідніє геть чисто». Жінку не втішають запевнення чоловіка про те, що грошей у нього вистачає, а якщо Бог дасть, то заробить ще [55]. Вона не хоче зрозуміти, що гості, яких привів її чоловік у дім, - це ділові партнери, і вони можуть або нашкодити, або допомогти йому, для жінки ж це перш за все люди, з якими чоловік розтринькує старанно зароблене нею добро: «Чи не я стараюсь день і ніч: відгодовую свиней, курчат та гусей, тчу і пряду, працюю, не покладаючи рук, а ви спускаєте все зароблене мною з людьми, яких я знати не знаю» [56]. Гроші ж, які тримає в гаманці при боці чоловік, потрібні їй лише для того, аби відразу перетворити їх на якусь матеріальну річ - сукню з ритого оксамиту, капелюшок з шовковим бантом, розшитий золотом поясок, сережки і каблучку з діамантом, чотки з коралів... Зрештою, хіба мало є прекрасних і потрібних речей, які можна купити за гроші [57].

Разом з тим стереотипи середньовічної літератури приписують дружинам турботу про збереження того багатства і добра, що їхні чоловіки заробляють і здобувають поза домом для потреб родини. Розпорядження запасами, контроль

за їх використанням та приготування до вжитку - заняття, в яких жіноча половина також повинна проявити свої таланти. Жінки, які правильно виконують свої функції, забезпечують найкращу реалізацію продуктів чоловічої праці. Якесь марнотратство з їхнього боку спричиняє шкоду не лише домашньому господарству, а й цілому суспільному організму. Тут можна згадати і постанови проти розкоші, які, дбаючи про збереження суспільного порядку, часто виступають саме проти жіночого марнотратства. З погляду тодішньої моралі лінощі, жадібність і марнотратство - це гріхи, які роз'їдають суспільство, але які через належне керування жінкою домашнім господарством повинні регулюватись і обмежуватись [58].

Ще згідно з приписами, що в каролінзьку епоху регулювали внутрішнє життя палацу, все, за винятком напоїв і паші для коней, перебувало під контролем королеви [59]. Всі ж речі, такі як одяг, матраци, подушки, ковдри, стінні тканини, килими, крім свят, коли це добро виставлялося напоказ, у будні замикались у найнепрístupнішій частині палацу - спальні. Тут також була й скарбниця, наприклад запас грошей у готівці, хоча часто скарб вельмож у ту епоху складався з речей, які можна було показати [60]. Судячи з аналізованих творів, за чотири століття у Франції сталося не так уже й багато змін у домашньому побуті. В спальні вельмож, як і в спальні міщан, стояли скриньки для коштовностей, тут зберігалися ділові та цінні папери. В цій кімнаті також знаходилися всі скрині з одягом, постільною і столовою білизною тощо [61]. Кожна скриня обов'язково замикалась на ключ, а всі ключі носила при собі господиня дому. Вона знає, де які речі у неї лежать, наглядає за ними і чітко контролює їхнє використання [62]. При потребі, як сказано в «П'ятнадцяти радощах шлюбу», господиня «видає» чистий комплект білизни, скатертин чи серветок. Зауважмо, що чоловік, просячи дружину, аби та дістала зі скрині все необхідне для прийому гостей, говорить «ваша» скриня, а не «моя» і не «наша» [63]. Господиня тримає в себе ключі не лише від скринь, що стоять у спальні. У старофранцузькому фарсі слуга, для того щоб накрити на стіл, просить у господині ключі від пивниць і комор [64]. Адже мудра господиня зобов'язана ще й розпоряджатися запасами їжі в домі і контролювати їх розподіл, як це в деталях описано в «Паризькому господарі».

Обов'язок контролю і розподілу домашнього майна дає жінці величезну владу всередині приватного простору. Символом такої влади у текстах дуже часто виступають ключі, що їх господиня

носить зв'язками при боці, і чоловік, намагаючись зламати зверхність дружини, повинен ці ключі відібрати. Так, доведений до відчаю бідлаха, котрий без ключів, прихованих дружиною, не може прийняти гостей у домі, погрожує позбавити замки з усіх її скринь [65]. А старець, до якого в чудесний спосіб повернулася молодість, хоче стати господарем у домі, тому вимагає у жінки передати йому всі ключі [66]. В останньому випадку повернення ключів символізує повернення влади її справжньому носію, тоді як дружині повноважні функції можуть лише делегуватись від чоловіка.

Втім, у текстах можемо спостерігати, що жінка, наглядаючи за сімейним добром і розподіляючи його для щоденного вжитку, нерідко вдається до витрат, не питаючи на те дозволу чоловіка. Такі дії тогочасні моралісти поспішають зарахувати до марнотратства. Проте існував один вид витрат, який був дозволений, «освячений» звичаєм і навіть ставився за обов'язок жінці - милостиня. Рицар Делатур Ландрі вважає, що для жінки є великим благом подавати милостиню. Він розповідає повчальну історію про даму, яка врятувала свою душу завдяки благому діянню - одягнула двох бідних жінок: одній дала сорочку, а другій - кофту [67]. Можна припустити, що дама навряд чи пішла на ринок і купила там нову одягу для убогих. Швидше за все, це речі, які були у вжитку, носились нею самою або її служницями, а оскільки дама завідувала використанням усієї одягу в домі, то спокійно могла якись речі роздавати бідним. Те саме стосується продуктів харчування. Серед начиння, потрібного для бенкету, Паризький Господар згадує два горщики для пожертвувань [68]. Під час святкового застілля господиня не повинна забувати про бідних, яких треба нагодувати. Цікава річ, як тільки милостиня роздається не речами, а грошима (предмет суто чоловічої належності), така дія одразу переходить до розряду марнотратства. Так, третім пунктом у списку бездумних витрат дружини після коханця і «старих звідниць» автор «П'ятнадцяти радощів шлюбу» ставить сповідника - францисканця або домініканця, - «якому вона відвалює платню щедрою рукою, щоб він відпускав їй гріхи кожен рік - адже ці люди роздають індульгенції не гірше за самого папу» [69].

Вочевидь, жінка могла розпоряджатися певною сумою грошей, вони були їй просто необхідні для витрат на господарство. За них вона мусила звітуватись перед чоловіком [70]. В одному з фаблію чоловік, який повернувся до справ, вимагає від дружини скласти йому де-

тальний звіт про всі витрати за кожен рік її господарювання [71]. Та хоча в цілому ведення фінансових справ і контролювалося чоловіком все-таки жінка частково мусила вести домашню бухгалтерію. Самостійність і компетентність жінок у фінансових питаннях доводять тогочасні коморні книги. Найвідомішими з такого роду джерел є записи Маргарити Пастон і знатної дами Аліси де Брайн (Англія, XV ст.), де фіксуються щоденні витрати господарства. Наприклад, Аліса де Брайн детально розписує по днях, скільки шилінгів і пенсів витрачається на певні потреби - на сніданок, обід і вечерю (скільки з них на вино, ель, скільки чорних і білих хлібів, солоної риби потрібно в день на всіх мешканців) [72].

Автор «П'ятнадцяти радощів шлюбу» вважає, що добра дружина «повинна явити себе не лише вправною господинею, а й намагатися входити у справи свого чоловіка і допомагати йому, наскільки вистачить уміння» [73]. Про цей обов'язок нагадує жінкам і Христина Пізанська. «Вона має радити чоловікові бути обережним, даючи великі кредити, якщо він точно не знає, куди й кому вони підуть, бо в такий спосіб багато хто опинився в злиднях» [74]. Більше того, дружина «мусить нагадувати своєму чоловікові, що їм слід жити ошадливо, аби їхні витрати не перевищували їхній прибуток, так, щоб у кінці року вони не опинилися в боргах» [75]. Благородні дами мусять знати, як використовувати джерела свого прибутку. «Кожна дама такого статусу (якщо вона розумна) має знати розмір свого річного доходу і яким є прибуток від її земель». Христина Пізанська вважає, що дуже корисно для дами чи молодої жінки бути цілковито обізнаною із законами, які стосуються феодального маєтку, вільної ренти, різноманітних податків і платні, які є в юрисдикції сеньйора, аби ніхто не зміг її ошукати, «бо є багато управителів маєтків, охочих нагріти руки на своїх господарях» [76]. Тому жінці слід бути досвідченою у всіх цих речах і обережною. «Немає нічого негожого в тому, щоб самій займатися рахунками. Вона має їх часто переглядати і знати, як їх складати у відношенні до своїх васалів, так щоб їх не ошукати і не ущемити невинувато, інакше це буде тягарем на її душі й душі її чоловіка, поки вони це не компенсують» [77].

Якщо повернутися до домашніх витрат, то чи не найважливіше місце в них займає купівля продуктів харчування, особливо в міських домогосподарствах. Очевидно, цим займалася переважно господиня, бо в її обов'язки входило поповнення запасів провізії. Так, у фаблію «Про Балію» засуджується жінка, яка серед усього

іншого намагається перекласти на чоловіка свій обов'язок скуповуватися на ринку і возити зерно на млин молоти [78]. Аби уникнути зайвих витрат і розрахувати потрібну суму грошей, господиня повинна орієнтуватися в цінах. Чудовим джерелом з цін на паризькому ринку кінця XIV ст. є книга Паризького Господаря. її автор дає поради дружині з приводу кількості необхідних для влаштування бенкету продуктів та наводить їхню вартість [79]. Крім уміння орієнтуватися в цінах, господиня ще повинна вміти вибирати якісні продукти. Паризький Господар не забув проінструктувати дружину і з цього приводу, адже від уміння господині правильно вибирати продукти великою мірою залежить раціональність використання сімейних коштів [80].

Автори аналізованих вище творів мали на меті через поради і настанови допомогти жінкам стати ідеальними господинями. Однак, незалежно

від волі творців, у текстах цих літературних пам'яток жінка перетворюється з об'єкта повчань на дієву особу. Вже самі ті численні обов'язки, що так детально й скрупульозно викладені в текстах, свідчать про важливу роль, відведену жінці в забезпеченні успішного функціонування такої важливої ланки життя людини середньовіччя, як домогосподарство. Всередині домашнього простору господині надається значна влада, яка хоч і повинна ретельно контролюватися та обмежуватися з боку чоловіка, все ж є безсумнівною. Використовуючи свої владні функції у прийнятті щоденних рішень, жінка не завжди мусить цікавитись думкою чоловіка. І незважаючи на те, що автори ставили перед собою зовсім іншу мету, уважний читач з-поміж слів може виловити свідчення про широке коло домашніх робіт, задіяність в яких надавала величезної ваги постаті господині в межах дому.

1. *Penina L. P.* «Женская история»: проблемы теории и метода // Средние века.- 1994.- Вып. 57,- С. 103.
2. *Connell R. W.* Gender and Power,- Stanford, 1987; *Dahmus J.* Seven Medieval Queens: Vignettes of Seven Outstanding Women of the Middle Ages.- New York, 1972; *Pernoud R.* La Femme au Temps des Croisades,- Editions Stock, 1990; *Pernoud R.* Alienor ç Akwitaniï,- Warszawa, 1986; *Pernoud R.* Krylowa Blanka.- Gdansk, 1992; *Stafford P.* Queens, Concubines, and Dowagers: The King's Wife in the Early Middle Ages,- Athens, 1983.
3. *Абрамсон М. Л.* Супруги, их родные и близкие в южноитальянском городе высокого средневековья (X-XIII в.) // Человек в кругу семьи.- М., 1996,- С. 103—136; *Brundage J. A.* Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe.- Chicago, 1987; *Clanchy M.* Law and Love in the Middle Ages II Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West I Ed. J. Bossy. - Cambridge, 1983.- P. 47-64; *Palmer R. C.* Context of Marriage in Medieval England: Evidence from the King's Court circa 1300 II Speculum.- 1984.- № 59/1.- P. 42-67; *Searle E.* Seigneurial Control of Women's Marriage: The Antecedents and Function of Merchet in England II Past & Present,- 1979.- № 82.- P. 3-43; *Smith R. M.* Women's Property Rights under Customary Law: Some Developments in the 13th and 14th Centuries II Transactions of Royal Historical Society,- 5th ser. 1986.- Vol. 36.- P. 165-194.
4. *Borserup E.* Women's Role in Economic Development- New York, 1970; *Goldberg P. J. P.* Women, Work and Life Cycle in a Medieval Economy: Women in York and Yorkshire c 1300-1520.- Oxford, 1992.
5. *Гуревич А. Я.* Семья, секс, женщина, ребенок в проповеди XIII века. (Франция и Германия) // Историческая демография докапиталистических обществ стран Западной Европы.- М., 1988,- С. 154-185; *Онуц К.* Женщина в зеркале позднесредневековой агиографии // Женщина, брак, семья до начала нового времени.- М., 1993.- С. 55-76; *Поляркова М. К.* Брак и семья по проповедям Цезария Арелатского // Историческая демография...- С. 61-73; *Daly M.* The Church and the Second Sex,-New York, 1975; *Elkins S. K.* Holy Women of Twelfth-Century England.- London, 1988; *Lucas A. M.* Woman in the Middle Ages. Religion, Marriage and Letters.-New York, 1983; *Warner M.* Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary.- New York, 1978.
6. *Fossier R.* La femme dans les sociétés occidentales II La femme dans les civilisations des X-XIII siècles: Actes du colloque,- Poitiers, 1977.- P. 3-14. Цит. за: *Ястребицкая А. Л.* Проблема взаимоотношения полов как диалогических структур средневекового общества в свете современного историографического процесса // Средние века.- 1994,- Вып. 57.- С. 128.
7. *Ястребицкая А. Л.* Проблема взаимоотношения полов ...-С. 134.
8. *Ibid.*-С. 126.
9. *Ibid.*-С. 129.
10. *Ginzburg C.* The Cheese and the Worms: The Customs of a Sixteenth-Century Miller.- London, 1980.- P. XVII.
11. *Шарп Дж.* Історія низу II Нові перспективи історіописання / Ред. Берк П.- К., 2004.- С. 44.
12. *Репина Л. П.* История женщин сегодня // Человек в кругу семьи / под ред. Безмертного Ю. Л.- М., 1996. С. 52.
13. *The Goodman of Paris II Western Societies: Primary Sources in Social History.- Vol. 1.- New York, 1993.*
14. *Christine de Pizan.* The Treasure of the City of Ladies: or The Book of the Three Virtues.- New York, 1985; російський переклад кількох розділів цього твору див.: Из «Книги о Граде Женском» // «Пятнадцать радостей брака» и другие сочинения французских авторов XIV-XV вв.- М., 1991.- С. 211-256.
15. Книга рыцаря Делатур Ландри, написанная в назидание его дочерям // «Пятнадцать радостей брака»...- С. 154-217.
16. Пятнадцать радостей брака // «Пятнадцать радостей брака»...- С. 3-130.
17. Средневековые французские фарсы,-М., 1981.
18. *Pernoud R.* Kobieta w czasach katedr.- Warszawa, 1990.- S. 88.
19. *Ward J.* Townswomen and their Households II Daily Life in the Late Middle Ages.- Sutton Publishing, 1998.- P. 28.
20. *Ibid.*- P. 23.
21. *Duby G., Barthélémy D.* Obrazy II Historia zycia prywatnego.- T 2.: Od Europy feudalnej do renesansu,- Wroclaw, 1998.- S. 253.

22. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 38-39.
 23. *Christine de Pizan*. The Treasure of the City of Ladies...-P. 133.
 24. Ibid.-P. 133.
 25. Ibid.-P. 162.
 26. Книга рыцаря Делатур Ландри....- С. 157-159, 175—178, 185, 194, 196-197.
 27. *Christine de Pizan*. The Treasure of the City of Ladies...-P. 132.
 28. Ibid.-P. 131.
 29. Ibid.-P. 132.
 30. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 43.
 31. *Christine de Pizan*. The Treasure of the City of Ladies...-P. 131-132.
 32. Ibid.-С. 134.
 33. *Рябова Т. Б.* Женщина в истории западноевропейского средневековья.- Иваново, 1999.- С. 119.
 34. *Christine de Pizan*. The Treasure of the City of Ladies...-P. 131.
 35. The Goodman of Paris...- P. 25.
 36. Ibid.-P. 115.
 37. *Defourneaux M.* Zycie codzienne w czasach Joanny D'arc-Warszawa, 1963.-S. 17.
 38. Ibid.- С. 22.
 39. *Christine de Pizan*. The Treasure of the City of Ladies...-P. 132.
 40. *Rossiaud J.* Mieszczanin i zycie w miescie II Czlowiek sredniowiecza.- Warszawa, 2000.- S. 211-212.
 41. The Goodman of Paris...- P. 71-74.
 42. Жены, которые решили переплавить своих мужей // Средневековые французские фарсы.- М., 1981.- С. 409.
 43. *Faral E.* Zycie codzienne we Francji w czasach Ludwika Swktego.-Warszawa, 1969,-S. 110.
 44. Ibid.-S. 102.
 45. *Christine de Pizan*. The Treasure of the City of Ladies...-P. 133.
 46. «Башмачник Кольбен и его жена башмачница» // Средневековые французские фарсы.- М., 1981.- С. 309.
 47. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 37.
 48. *Klapisch-Zuber Chr.* Kobieta i rodzina II Czlowiek sredniowiecza,- Warszawa, 2000.- S. 385.
 49. The Goodman of Paris...- P. 127.
 50. Лохань // Средневековые французские фарсы,- М., 1981.- С. 212-213.
 51. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 81.
 52. Ibid.-С. 70.
 53. *Christine de Pizan*. The Treasure of the City of Ladies...- P. 133.
 54. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 16, 29, 46.
 55. Ibid.-С. 37.
 56. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 64.
 57. Ibid.- С. 80, 10-17, 28-32, 50-57; Бедный Жуан // Средневековые французские фарсы.- М., 1981.- С. 151-167; Жены, которые решили переплавить своих мужей...- С. 403-424.
 58. *Klapisch-Zuber Chr.* Kobieta i rodzina... - S. 381-382.
 59. A History of Private Life, IL Revelations of the Medieval World / Ed. G. Duby.- The Belknap Press of Harvard University Press, 1988.- P. 31.
 60. Ibid.- P. 74-75.
 61. *Duby G., Barthélémy D.* Obrazy...- S. 208.
 62. Ibid.-S. 254.
 63. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 62.
 64. Дворянин и Ноде // Средневековые французские фарсы.-М., 1981.-С. 321.
 65. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 62.
 66. Жены, которые решили переплавить своих мужей...- С. 420.
 67. Книга рицаря Делатур Ландри...- С. 69.
 68. The Goodman of Paris...- P. 96.
 69. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 69, 126.
 70. Ibid.- С. 70.
 71. Жены, которые решили переплавить своих мужей...- С. 420-421.
 72. *Рябова Т. Б.* Женщина в истории...- С. 119-120.
 73. «Пятнадцать радостей брака»...- С. 58.
 74. *Christine de Pizan*. The Treasure of the City of Ladies...-P. 162.
 75. Ibid.-P. 163.
 76. Ibid.- P. 130.
 77. Ibid.- P. 130.
 78. Лохань...- С. 215.
 79. The Goodman of Paris... P. 117-119.
 80. Ibid.-P. 99-100.

L. *Bashynska*

WOMAN IN THE HOUSEHOLD TOILS: ACCORDING TO THE AUTHORS OF THE 14TH - 15TH CENTURIES

The goal of this article is to represent the system of common notions of woman's role and her functions in the household, which is fixed in French literature of the late 14th and early 15th centuries. Married noble women and wives of wealthy townsmen whom the analyzed works are dedicated to appeared to be the subjects of the study.